

tml [Electronic resource] In the collection: Web conferences E3S. Ser. “Ural Scientific and Environmental Forum “Sustainable development of the industrial region”, UESF 2021”, 258.02.2021.

17. Akmatalliev A.T., Karabayeva S.T., Kedeybaeva Zh. A., Sharipova E. K., Kurbanbayev K. A., Seidalieva M.K., Ergeshov A.Yu., Kalberdieva M.K. Spirituality is the basis of socio-economic culture of people URL: <https://resmilitaris.net/menu-script/index.php/resmilitaris/article/view/2957> [Electronic resource] // Res Militaris. Volume 13, No. 2 (2023): Volume 13, number 2, 2023. – Paris.

18. Akmatalliev A.T., Nurbaev A.S., Kozubaev O., Yarazakov D. A., Barynbaeva A.A., Kambarova N.N., Karabaeva S. T., Sharipova E.K. Crisis As A Qualitative Transformation Of The Socio-Cultural System https://versita.com/bjp/view-artical/?s_id=1235 [Electronic resource] // Baltic Journal of Law and Politics. – Kaunas, Lithuania. -2023.

УДК: 930.1 (575.2) (04)

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2023-1(1)-120-127

Тогусаков Осмон Асанкулович, Акматалиев Асанбек Тургунбаевич, Муратбаева Гулбарчын Насаркуловна, Темиралиева Гулжамал Тайлакбаевна

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер Академиясы, академик, философия илимдеринин доктору, профессор,

Ош технологиялык университети, философия илимдеринин кандидаты, доцент, ОшТУ, Б.Мурзубраимов атындагы Эл аралык Өзгөн технологиялык жана билим берүү институту, изденүүчү,

ОшТУ, Б.Мурзубраимов атындагы Эл аралык Өзгөн технологиялык жана билим берүү институту, изденүүчү

Togusakov Osmon Asankulovich, Akmatalliev Asanbek Turgunbaevich, Muratbaeva Gulbarchyn Nasarkulovna, Temiralieva Gulzhamal Tailakbaevna

Национальная Академия наук Кыргызской Республики, академик, доктор философских наук, профессор,

Ошский технологический университет, кандидат философских наук, доцент, ОшТУ, Международный Узгенский институт технологии и образования им. Академика Б.Мурзубраимова, соискатель,

ОшТУ, Международный Узгенский институт технологии и образования им. Академика Б.Мурзубраимова, соискатель

Togusakov Osmon Asankulovich, Akmatalliev Asanbek Turgunbaevich, Muratbaeva Gulbarchyn Nasarkulovna, Temiralieva Gulzhamal Tailakbaevna

National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic Bishkek, academician, Doctor of Philosophy, Professor,

Osh Technological University, candidate of philosophical sciences, associate professor, International Uzgen Institute of Technology and Education OshTU, applicant, International Uzgen Institute of Technology and Education OshTU, applicant

**АЗЫРКЫ ДҮЙНӨДӨГҮ ИЛИМ ЖАНА АДЕП-АХЛАКТУУЛУК
НАУКА И ПРАВСТВЕННОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ**

SCIENCE AND MORALITY IN THE MODERN WORLD

Аннотация: Изилдөөнүн предмети – илим менен адеп-ахлактуулук саналат. Изилдөөнүн максаты – азыркы дүйнөдөгү илим менен адеп-ахлактуулук маселесин изилдөө. Изилдөөнүн ыкмалары: изилдөө процессинде системалуу, тарыхый жана башка методдор колдонулган. Алынган жыйынтыктар: макаланын автору изилдөөнүн жүрүшүндө көрсөткөндөй, илим менен адеп-ахлактуулуктун эволюциясынын тарыхый аспектин калтырып, биз дароо эле XIX-XX кылымга, илим менен адеп-ахлактуулуктун синтезинин маселелери илимий негизде иштелип чыга баштаган мезгилге алып барабыз. Алынган натыйжалардын илимий баалуулугу илим менен адеп-ахлактуулуктун өз ара тыгыз байланышында жатат. Алынган натыйжалардын практикалык мааниси азыркы илим менен техниканын өнүгүп жаткан мезгилинде аталган маселелер бири-бирин толуктап турушунда турат. Аталган тема боюнча изилдөөнүн келечеги туурасындагы сунуштамалар: кийинки илимий изилдөөлөрдө илим менен адеп-ахлактуулуктун байланышы туурасындагы маселелерди кыйла тереңирээк изилдөө.

Аннотация: Предметом исследования являются наука и мораль. Целью исследования является изучение проблем науки и этики в современном мире. Методы исследования: в процессе исследования использовались систематические, исторические и другие методы. Полученные результаты: как показал автор статьи в ходе исследования, оставляя в стороне исторический аспект эволюции науки и морали, мы сразу же переходим к девятнадцатому и двадцатому векам, времени, когда синтез науки и морали начал разрабатываться на научной основе. Научная ценность полученных результатов заключается в тесной связи между наукой и этикой. Практическая значимость полученных результатов заключается в том, что эти вопросы дополняют друг друга в развитии современной науки и техники. Рекомендации о перспективах исследований по данной теме: более глубокое изучение взаимосвязи между наукой и этикой в будущих исследованиях.

Abstract: The subject of the research is science and morality. The purpose of the study is to study the problems of science and ethics in the modern world. Research methods: systematic, historical and other methods were used in the research process. Results obtained: as the author of the article showed in the course of the study, leaving aside the historical aspect of the evolution of science and morality, we pass at once to the nineteenth and twentieth centuries, the time when a synthesis of science and morality began to develop on a scientific basis. The scientific value of the results obtained lies in the close connection between science and ethics. The practical significance of the results obtained lies in the fact that these issues complement each other in the development of modern science and technology. Recommendations for future research on this topic: exploring the relationship between science and ethics in more depth in future research.

Негизги сөздөр: илим, адеп-ахлактуулук, адамзат, коом, эл, маданият, этос, социалдык күчтөр.

Ключевые слова: наука, нравственность, человечество, общество, народ, культура, этос, социальные силы.

Keywords: science, morality, humanity, society, people, culture, ethos, social forces.

Адамзат XXI кылымга укмуштуудай илимий жетишкендиктер менен келди десек жанылышпайбыз. Вернадскийдин алдын-ала айткандары ишке ашып, илимий ойлом

планеталык кубулушка айланды. Анын адамзат коомуна тийгизген таасири ушунчалык таасирдүү жана зор болгондуктан, ал бизге эң тез далилдердин бири болуп көрүнөт. Бирок, ага карабастан, илимдин жана кеңири массанын өкүлдөрү болгон адамзат үчүнчү миң жылдыкка чоң тынчсыздануу менен киришет. Дүйнө адам өмүрү үчүн кооптуу болуп калды, локалдык согуштар, террордук актылар, адам өмүрүнүн баалуулугун төмөндөтүүчү адам өлтүрүүнүн эң татаал түрлөрү – бул биздин балдарыбыздын жана неберелерибиздин келечеги үчүн коркуу сезимин жаратып, бүгүнкү күндө биздин алдыбызда пайда болуп жатат.

Адамзат бул трагедиялуу чындыкты жеңе алабы же ал өзүн-өзү жок кылууга даярбы? Адамзаттын жашоонун негизги адеп-ахлактык принциптерин жоготуусунун себеби эмнеде? Мындай абалдын себептери тууралуу ар кандай пикирлер айтылып келген жана айтылууда. Негизинен бул маселе боюнча эки көз караш бар. Кээ бирөөлөр адеп-ахлактуулуктун жоголушун адамзаттын белгилүү бир бөлүгүнүн ээлик кылуу, капиталын көбөйтүү, «бар, болбоо» [8, 112-б.] каалоосу менен кажыбас аракетти менен байланыштырышат. Башкалар жана алардын көпчүлүгү, адамзаттын бардык кыйынчылыктарына илимди, илимий-техникалык прогрессти айыпташат. Ошол эле учурда түзүлгөн кырдаалга каршы туруу үчүн түрдүү механизмдер сунушталууда. Илимий билимди гумандаштыруу, билим берүүнү гуманитарлаштыруу, динди билимге жана маданиятка киргизүү. Бирок, көрүп тургандай, диний аң-сезимдин кеңейип жаткан чөйрөсү адамдын жүрүм-турумунун адеп-ахлактык жагына олуттуу таасир этпейт, коомдогу илимий билимдерди гумандаштыруу процессинин таасири да аз жана процесстин өзү кеңири түшүнүктөрдөн четте калууда.

Бул макаланын максаты – адамзат акыл-эсине карата адеп-ахлактуулук менен илимдин атрибутивдик табиятын ачып берүү. Бул алардын азыркы маданият менен ажырагыс байланышта экенин көрсөтүп турат. Мындан адеп-ахлактуулук «илимдин жол көрсөтүүчү жылдызына» айланганда гана коом гармониялуу иштей алат деген жыйынтык чыгат. Илим менен биз объективдүү, теориялык жактан негизделген, эмпирикалык жактан текшерилген, эвристикалык, субъекттер аралык жаңы билимдерди чыгаруу ишмердигин түшүнөбүз. Адеп-ахлактуулук түшүнүгү морал менен аныкталат, бирок биз алардын өздүк эместигин тааныйбыз, бирок бул макалада бул айырмачылыктар анча деле маанилүү эмес. Адеп-ахлактуулукту салттуу түрдө коомдук аң-сезимдин формасы, коомдогу адамдын жүрүм-турумун жөнгө салуу, анын өзүн-өзү уюштуруу процессин камсыз кылуу функциясын аткарган социалдык институт катары карайбыз. Адеп-ахлактуулук милдет, абийир сезиминде көрүнүп, биологиялык түр катары адамга мүнөздүү болгон жана адамзаттын прогрессине тоскоол болгон табигый терс сапаттардын ордун толтурууга арналган.

Биз бул илимий стилдин өзгөчө маанисин баса белгилегибиз келет, ал биздин доордо түпкүлүгүндө адамзат ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүнө өтүп, турмуштук көйгөйлөрдү, адамдын адеп-ахлактык тандоосу маселелерин чечүүдө маанилүү. Ошону менен бирге, азыркы рационализм концепциясынын негизин бир эле учурда акыл менен тажрыйбаны, анын ичинде акыл-эсти, практикалык даанышмандыкты жана скептицизмди колдонгон критикалык акыл түзөрүн эске алабыз [6, 22-б.]. Сындык акыл-эс адамдын адеп-ахлактуулук нормаларына, адеп-ахлактык принциптерине туура баа берүүгө жардам берүүчү, илимге басым жасаган сындык интеллектти пайда кылат. Белгилүү физик Д.Бом бул критикалык интеллектти «илимий рух» деп атап, ага: таң калуу, кызыгуу, чындыкты объективдүү чечмелөө, чындыкка кызыксыз умтулууну камтыган [1, 32-б].

Системалуу мамиленин көз карашынан алганда, илим менен адеп-ахлактуулук бирдиктүү интегралдык системанын – руханийликтин курамдык элементтери катары каралышы мүмкүн. Ошол эле учурда руханийлик аркылуу анын диний эмес, светтик мазмунун түшүнөбүз. Академик П.В. Симонов бул руханийликтин келип чыгышын изилдеп, ага мүнөздүү эки негизги мотивди белгилейт: чындыкка жана жакшылыкка жан аябай аракет кылуу [5, 45-б.], б.а. илимий жана моралдык компоненттер. Алардын ырааттуулугу жогоруда жазып, «илимий рух» деп атаган система түзүүчү фактордун эсебинен ишке ашат. Ал адамдын баалуулук идеяларынын жана анын илимий билиминин ырааттуулугун камсыз кылуу максатында түзүлгөн. Адамдын дүйнөгө болгон баалуулук мамилеси маданияттын бардык компоненттерин камтыгандыктан: илим, искусство, дин, адеп-ахлактуулук, макулдашылган руханийлик туруктуу коомдук системаларды пайда кылат [3, 78-б.].

Илимий ойлом учурда адам психикасын уюштуруучу принциптердин бири болуп саналат [9, 56-б.], анткени «адамдын ичинде кыймылдап, карманууга аракет кылган реалдуулук барган сайын илим тарабынан аныкталып жаткандыктан» [5, 41-б.], бул илимге кошкон салымы айкын болуп, адамды моралдык жактан жеткилендикке жеткире алат. Илим менен адеп-ахлактуулуктун эволюциясынын тарыхый аспектинин калтырып, биз дароо эле XIX-XX кылымга, илим менен адеп-ахлактуулуктун синтезинин маселелери илимий негизде иштелип чыга баштаган мезгилге алып барабыз.

Бардык илимдердин фундаменталдык милдети Платон менен Аристотелден Расселге жана Попперге чейин өзгөрүүсүз калууда: изилдөөдө жана окутууда чындыкка айныксыз берилгендик. Бирок чындыкты издөө моралдык принциптерден жана нормалардан тышкары болушу мүмкүн эмес. XX кылымдын 40-жылдарында илимий чөйрөдө иш алып барган эрежелер системасынын аныктамасы формалдуу болуп, ички илимий этос деп аталган. Окумуштуу аларды профессионалдык даярдыктын жүрүшүндө үйрөнөт. Бул нормаларды сактоо же этибарга албоо моралдык тандоо актысы катары иш алып барат, бул окумуштуунун кесиптик жоопкерчилигин билдирет. Илимдин ички этосунун принциптери ар кандай формулировкаларга ээ. Алардын айрымдарын Р.Мертон 1942-жылы «Нормативная структура науки» деген эмгегинде, андан кийин 1965-жылы «Амбивалентность ученого» деген эмгегинде билдирген. Аларга универсализмдин, коллективизмдин, жан аябастыктын, уюшкан скептицизмдин императивдери кирет. Биолог Хонс Мор аны абдан жөнөкөй тил менен айткан: «Чынчыл бол, эч качан фактыларды манипуляция кылба. Так бол! Фактылардын жана идеялардын артыкчылыгы жөнүндө чынчыл бол! Атаандаштарыңдын фактылары жана идеялары жөнүндө ачык бол» [7, 171-б.]. Илимий этостун бул формулировкаларында чындык эң жогорку баалуулук катары түздөн-түз милдетке жооп берет жана чындыкка кызмат кылуу ар кандай жеке, топтук кызыкчылыктардан жана ишенимдерден жогору турат.

Илимий этостун мазмунуна окумуштуунун студенттик аудиторияда окутуунун адеп-ахлактык принциптерин да камтышы мүмкүн, бул тууралуу М.Вебер өзүнүн «Наука как призвание и профессия» деген макаласында жазган: бул угуучуларга жеке позицияларды таңуулоодон баш тартуу, угуучулар лекцияларда унчукпай турууга аргасыз болгондуктан; студенттерди өз позициясынан ыңгайсыз фактыларды таанууга үйрөтүү, анын аркасында алар пикирлердин жана маданияттардын диалогу жөндөмүнө ээ болушат» [2, 85-б.]. Биздин оюбузча, окумуштуунун өзүнүн жаңылыгы үчүн жоопкерчилиги, ар кандай басылмаларда жарыяланган эмгектер да илимдин ички этикасына таандык болушу керек. Ар бир чыгарма

жаңы ойду, идеяны, мамилени алып жүрүшү керек, бирок бири-биринин көчүрмөсү болбошу керек, антпесе илимий статусун жоготот.

Илимдин тышкы этикасынын маселелери – илимпоздордун өз ачылыштары үчүн коом алдындагы социалдык жоопкерчилиги – 1945-жылы Япониянын тынч шаарларына атомдук бомбаларды таштаган АКШнын кылмыштуу аракеттеринен бери элүү жылдан ашык убакыт бою талкууланып келе жатат. 80-90-жылдары гендик инженериянын жана молекулярдык биологиянын жетишкендиктерине байланыштуу генетик окумуштуулар адамдын генетикалык табиятына кийлигишүүгө байланыштуу эксперименттерге мораторий жарыялашкан. Окумуштуулардын сиңирген эмгеги, алар биринчилерден болуп коомчулукка бул жааттагы эксперименттерге байланыштуу мүмкүн болуучу коркунуч жөнүндө эскерткен. Ошентип, илимпоздордун социалдык жоопкерчилиги изилдөө багыттарын тандоого таасирин тийгизет. Бүгүнкү күндө алардын артыкчылыктары күмөндүү болгондуктан изилдөөлөр токтотула турган аймактар аныкталды [9, 69-б.]. Илимдин жетишкендиктерин пайдаланууга контролдук бийликтеги реакциячыл коомдук күчтөрдүн колунда болгондо да илимпоздордун коом алдындагы социалдык жоопкерчилиги жоюлбайт. Лос-Аламосгогу атомдук куралды жаратуучулар, ошол физиктер айыптоого татыктуу, алар 1945-жылы Японияда жаңы куралдардын аскердик демонстрациясына добуш беришкен [3, 10-б.]. Нюрнберг трибуналы нацисттик концлагерлердин туткундарына «илимдин прогресси үчүн» эксперименттерди жүргүзгөн врачтарды жана окумуштууларды жоопко тарткан. Эки учурда тең окумуштуулардын моралдык тандоосу антигуманитардык күчтөр менен шериктештикке айланган.

Демек, сонунда белгилей кетүүчү нерсе, адеп-ахлактык принциптер ар кандай тарыхый кырдаалдарда түрдүүчө иштейт жана илимдин милдети – күнүмдүк аң-сезим абсолюттук деп эсептей турган нерсенин салыштырмалуу чындыгын көрсөтүү. Философия бүгүнкү күндө илимий жана илимий эмес билимдердин биримдиги катары каралат. Философияга мүнөздүү болгон илимий мүнөздөгү форманы кемсинтип, баалабай коюу жаңылыштык болор эле, бирок философия илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларына багытталбаган, бирок ар түрдүү маданияттардын жана социалдык топтордун кызыкчылыктарынын көп түрдүүлүгүн жана керектөөлөрүн чагылдырган окууларды да камтыйт, ошондуктан ал илимий эмес компоненттерди да камтып турат. Биздин пикирибизде, маданиятта калыптанып жаткан адеп-ахлактык принциптерди системалуу тарыхый талдоого баш ийдирүүгө, туура жолго багыттоого, илимий рационалдуулукка негизделген философия.

Анткен менен адамзат доорго адекваттуу жаңы философиялык, адеп-ахлактык жана илимий көз караштын келишине өтө муктаж. Бирок бул куткаруу жөнүндөгү эски мифтердин ордун тиги дүйнөгө кайрылбастан, адамдын улуулугун шыктандыруу жана бекемдөө үчүн жетиштүү улуулукка жана күчкө ээ жаңы идеалдар жана максаттар менен алмаштырылганда гана болушу мүмкүн. Бул үчүн адамда акыл-эстин катуу сыноосуна туруштук бере ала турган адеп-ахлактык идеалдарды жана жакшы сапаттарды калыптандырууга жардам берүү зарыл.

Колдонгон адабияттар тизмеси:

1. Бом, Д. Наука и духовность: необходимость изменения в культуре [Текст] / Д.Бом // Человек. –М., №1, 1993. 197 с.

2. Вебер, М. Наука как призвание и профессия [Текст] / М. Вебер // Самосознание Европейской культуры XX века. – М., 1993. 242 с.
3. Гейзенберг, В. Шаги за горизонт [Текст] / В.Гейзенберг. –М., 1995. 322 с.
4. Разум и экзистенция [Текст] // Анализ научных и вненаучных форм мышления. –Спб., 1999. 808 с.
5. Симонов, П.В. Происхождение духовности [Текст] / П. В. Симонов. –М., 1990. 352 с.
6. Куртц, П. Искушение потусторонним [Текст] / П.Куртц. –М., 1999. 601 с.
7. Пуанкаре, А. О науке [Текст] / А. Пуанкаре. –М., 1990, 658 с.
8. Фромм, Э. Быть или иметь [Текст] / Э. Фромм. –М., 1998. 238 с.
9. Хайдеггер, М. Наука и осмысление [Текст] / М. Хайдеггер // Новая технологическая волна на Западе. –М., 1987. 312 с.
10. Юдин, Б.Г. Социальная ответственность ученого [Текст] / Б.Г.Юдин // Философия и методология науки. – М., 1993. 247 с.
11. Акматалиев, А.Т., Сейдалиева, М.К. Роль нравственного воспитания в развитии экологического сознания. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48619593> [Электронный ресурс] // The American scholarly journal Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES) ISSN-2470-1262 is both moderated and refereed. USA. Volume 7, Issue II, June 2022. – С. 82-86.
12. Акматалиев, А.Т., Акматова, Г.Э. Коомдун руханий жашоосунун диалектикасы. URL: <http://not.kg/wp-content/uploads/2022/10/%D0%9D%D0%9E%D0%A2-2-2022.pdf> [Электронный ресурс] // «Наука. Образование. Техника» (НОТ). –Ош, 2022. – С. 95-98.
13. Акматалиев, А.Т. Кыргызское традиционное общество как основа нравственного сознания. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49450514> [Электронный ресурс] // Бюллетень науки и практики. –М., 2022. Том 8. - №9. – С. 630-634.
14. Akmatalliev, A., Manashov, M., Abdykaarova, T., Salimov, R., Karabaeva, S., Tilenbaeva, G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Электронный ресурс] В сборнике: E3S Web of Conferences. Сер. “Ural Environmental Science Forum “Sustainable Development of Industrial Region”, UESF 2021”, Том 258. 2021.
15. Akmatalliev, A., Manashov, M., Abdykaarova, T., Salimov, R., Karabaeva, S., Tilenbaeva, G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Электронный ресурс] В сборнике: E3S Web of Conferences. Сер. “Ural Environmental Science Forum “Sustainable Development of Industrial Region”, UESF 2021”, Том 258. 2021.
16. Akmatalliev, A.T., Karabaeva, S.T., Kedeybaeva, Zh. A., Sharipova, E. K., Kurbanbaev, K. A., Seidalieva, M. K., Ergeshov, A.Y., Kalberdieva, M.K. Spirituality is the Basis for the Socio-Economic Culture of People URL: <https://resmilitaris.net/menu-script/index.php/resmilitaris/article/view/2957> [Электронный ресурс] // Res Militaris. Vol. 13 No. 2 (2023): Volume 13, Number 2, 2023. –Paris.
17. Akmatalliev, A.T., Nurbaev, A.S., Kozubaev, O., Yrazakov, D. A., Barynbaeva, A.A., Kambarova, N.N., Karabaeva, S. T., Sharipova, E.K. Crisis As A Qualitative Transformation Of The Socio-Cultural System https://versita.com/bjp/view-artical/?s_id=1235 [Электронный ресурс] // Baltic Journal of Law & Politics. – Kaunas, Lithuania. -2023.

References:

1. Bohm, D. Science and spirituality: the need for changes in culture [Text] / D.Bohm // Man. –M., No. 1, 1993. 197 p.
2. Weber, M. Science as vocation and propaganda [Text] / M. Weber // Self-consciousness of European culture of the XX century. – M., 1993. 242 p.
3. Heisenberg, V. Steps beyond the horizon [Text] / V.Heisenberg. –M., 1995. 322 p.
4. Reason and existence [Text] // Analysis of scientific and non-scientific forms of thinking. –St. Petersburg, 1999. 808 p.
5. Simonov, P.V. The origin of spirituality [Text] / P. V. Simonov. –M., 1990. 352 p.
6. Kurtz, P. The temptation of the otherworldly [Text] / P.Kurtz. –M., 1999. 601 p.
7. Poincare, A. About science [Text] / A. Poincare. –M., 1990, 658 p.
8. Fromm, E. To be or to have [Text] / E. Fromm. –M., 1998. 238 p.
9. Heidegger, M. Science and understanding [Text] / M. Heidegger // New technological wave in the West. –M., 1987. 312 p.
10. Yudin, B.G. Social responsibility of a scientist [Text] / B.G.Yudin // Philosophy and methodology of science. – M., 1993. 247 p.
11. Akmatyaliyev, A.T., Seidalieva, M.K. The role of moral education in the development of ecological consciousness. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48619593> [Electronic resource] // The American scientific journal Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES) ISSN-2470-1262 is being moderated and reviewed. USA. Volume 7, issue II, June 2022 – pp. 82-86.
12. Akmatyaliyev, A.T., Akmatova, G.E. Koomdun rukhaniy zhashoosunun dialectics. URL: <http://not.kg/wp-content/uploads/2022/10/%D0%9D%D0%9E%D0%A2-2-2022.pdf> [Electronic resource] // “Science. Education. Technique” (NOTES). – Osh, 2022. – C. 95-98.
13. Akmatyaliyev, A.T. Kyrgyz traditional society as the basis of moral consciousness. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49450514> [Electronic resource] // Batman of science and practice. – M., 2022. Volume 8. – No. 9. – pp. 630-634.
14. Akmatyaliyev A., Manashov M., Abdykarova T., Salimov R., Karabayeva S., Tilenbayeva G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Electronic resource] In the collection: Web conferences E3S. Ser. “Ural Scientific and Environmental Forum “Sustainable development of the industrial region”, UESF 2021”, 258.02.2021.
15. Akmatyaliyev A., Manashov M., Abdykarova T., Salimov R., Karabayeva S., Tilenbayeva G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Electronic resource] In the collection: E3S Web of Conferences. Ser. “Ural Scientific and Environmental Forum “Sustainable development of the industrial region”, UESF 2021”, 258.02.2021.
16. Akmatyaliyev A.T., Karabayeva S.T., Kedeybaeva Zh. A., Sharipova E. K., Kurbanbayev K. A., Seidalieva M.K., Ergeshov A.Yu., Kalberdieva M.K. Spirituality is the basis of socio-economic culture of people URL: <https://resmilitaris.net/menu-script/index.php/resmilitaris/article/view/2957> [Electronic resource] // Res Militaris. Volume 13, No. 2 (2023): Volume 13, number 2, 2023. – Paris.
17. Akmatyaliyev A.T., Nurbaev A.S., Kozubaev O.,Yarazakov D. A., Barynbaeva A.A., Kambarova N.N., Karabaeva S. T., Sharipova E.K. Crisis As A Qualitative Transformation Of The Socio-

Cultural System https://versita.com/bjp/view-artical/?s_id=1235 [Electronic resource] // Baltic Journal of Law and Politics. – Kaunas, Lithuania. -2023.

УДК 316.485:323.22

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2023-1(1)-127-132

Токонова Медина Асангазиевна

Кыргыз-Түрк Манас Университети, Ислам таануу кафедрасы, магистрант

Токонова Медина Асангазиевна

Кыргызско-Турецкий Университет Манас, кафедра исламоведения, магистрант

Tokonova Medina Asangazievna

Kyrgyz-Turkish Manas University, Department of Islamic Studies, master student

**ДИНИЙ РАДИКАЛИЗМ, ЭКСТРЕМИЗМ, ТЕРРОРИЗМ ТҮШҮНҮГҮ
ПОНЯТИЕ РЕЛИГИОЗНОГО РАДИКАЛИЗМА, ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА
THE CONCEPT OF RELIGIOUS RADICALISM, EXTREMISM, TERRORISM**

Аннотация: Макалабызда диний радикализм, экстремизм, терроризм жөнүндө сөз кылабыз. Бул терминдер канчалык деңгээлде башкача аталыштарда болгону менен жалпылап караганда бири бири менен тыгыз байланышта экендигин байкай алабыз. Ошондой эле бул байланыштарды мисал берип кыскача көрсөтүп берүүгө аракет жасайбыз.

Аннотация: В нашей статье мы говорим о религиозном радикализме, экстремизме и терроризме. Хотя эти термины имеют разные названия, мы видим, что они тесно связаны друг с другом и мы стараемся кратко показать эти связи на примерах.

Abstract: In our article we talk about religious radicalism, extremism and terrorism. Although these terms have different names, we see that they are closely related to each other. And we will try to briefly show these connections with examples.

Негизги сөздөр: радикализм, экстремизм, терроризм, куран, жихад, салттуу ислам.

Ключевые слова: радикализм, экстремизм, терроризм, коран, джихад, традиционный ислам.

Keywords: radicalism, extremism, terrorism, quran, jihad, traditional islam.

Негизи эле радикализм, экстремизм, фундаментализм, терроризм ж.б.у.с. терминдерди коомубузда кездештирбей коюу мүмкүн эместей. Өлкөбүздө акыркы жылдары диний багыттагы көптөгөн агым, жамааттар пайда болуп жаткандыктан, бул терминдер менен көп кездешип келебиз.

Радикализм. Радикализм, латын тилиндеги *radix*- тамыр деген маанини билдирген сөздөн келип чыккан. Буга мисал катары айта турган болсок, кимдир бирөө жашоосундагы же айлана-чөйрөсүндөгү көрүнүштү туура эмес деп эсептеп, аны түп тамырынан өзгөрткүсү келсе, ал радикал катары эсептелет. Демек биз, кандайдыр бир көз караштарга, идеяларга болгон компромисстик мүнөздөгү эмес, чектен чыгып берилгендикти радикализм деп айтсак болот. [1, 106-109-б.]

«Динге негизделген радикализм» чындыгында талаш-тартыш жараткан эң чоң темалардын бири. Бул тема боюнча эки түшүнүк бар. Биринчи түшүнүктөгүлөр дин